

ΚΥΚΛΙΚΕΣ ΔΙΑΚΥΜΑΝΣΕΙΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

Τοῦ Δρ. ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ ΓΚΟΤΣΗ

Ἐπιμελητοῦ τῆς Ἑδρας Ἐφηρμοσμένης Οἰκονομικῆς τῆς Α.Β.Σ.Π.

I. Εἰσαγωγή

Τὸ πρόβλημα τῶν κυκλικῶν διακυμάνσεων τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητος στὶς ἀναπτυσσόμενες χῶρες δὲν κατόρθωσε νὰ διεγείρει τὸ ἐνδιαφέρον τῶν μελετητῶν σὲ ἱκανοποιητικὸ βαθμὸ. Τὸ γεγονός αὐτὸ ἐξηγεῖται ἀπὸ τὴν ἀνάγκη νὰ δοθεῖ προτεραιότης στὴν διερεύνηση τῶν προβλημάτων τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως καὶ εἰδικότερα στὴν διατύπωση καὶ ἐφαρμογὴ μιᾶς ἀρίστης στρατηγικῆς ἀναπτύξεως τῶν χωρῶν αὐτῶν. Ἐξάλλου ἡ μείωση τῆς ἐντάσεως τῶν οἰκονομικῶν κύκλων στὶς ἀναπτυγμένες χῶρες, πού παρατηρήθηκε τὴν τελευταία εἰκοσιπενταετία, — οἱ ὅποιοι παρουσιάζονται πλέον μόνο σὰν μείωση τοῦ ρυθμοῦ ἀξίσεως τοῦ ἐθνικοῦ προϊόντος καὶ ὄχι σὰν μείωση τοῦ ἀπολύτου ὄγκου τῆς παραγωγῆς, — ἔφερε στὸ ἐπίκεντρο τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρένης τὴν θεωρία τῆς μεγεθύνσεως. Ἡ ὑπερτροφικὴ ἐνασχόληση τώρα μὲ τὰ προβλήματα τῆς μεγεθύνσεως ἐπηρέασε καὶ τὴν ἐρευνα τῶν προβλημάτων τῶν ἀναπτυσσομένων χωρῶν, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἔχουμε στὴν διάθεσή μας μιὰν ὀγκώδη βιβλιογραφία γύρω ἀπὸ τὴν θεωρία τῆς οἰκονομικῆς ἐξελίξεως, ἐνῶ στὴν θεωρία τῶν οἰκονομικῶν διακυμάνσεων ἔχουν γραφεῖ ἐλάχιστα. Τὴν κατάστασις ὅμως αὐτὴ θὰ μπορούσε νὰ τὴν ἐξηγήσει κανεὶς, ἐὰν στὶς ἀναπτυσσόμενες χῶρες δὲν παρουσιάζονταν κυκλικὲς διακυμάνσεις, οἱ ὁποῖες ἐπιδροῦν καὶ στὴν οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη. Συνεπῶς, ἡ ἀνάγκη γιὰ διατύπωση μιᾶς θεωρίας τῶν κυκλικῶν διακυμάνσεων στὶς ἀναπτυσσόμενες χῶρες, — ἡ ὁποία θὰ δώσει ἀπάντησις στὰ αἷτια πού προκαλοῦν τὶς διακυμάνσεις αὐτές, — ἐξυπηρετεῖ τελικὰ καὶ τὴν θεωρία τῆς οἰκονομικῆς ἐξελίξεως. Ἡ ἀποσαφήνισις ἐξάλλου τῶν σχέσεων μεταξὺ οἰκονομικῶν διακυμάνσεων καὶ οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως θὰ δώσει τὴν δυνατότητα στοὺς φορεῖς τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς γιὰ μιὰ καλύτερη ἐπιλογὴ σταθεροποιητικῶν μέτρων ἀνάλογα μὲ τοὺς γενικώτερους στόχους πού ἐπιδιώκουν.

Στήν παρούσα έργασία έπιχειρείται ή αίτιολόγηση μιάς θετικής σχέσεως μεταξύ οικονομικής σταθερότητας και οικονομικής ανάπτυξεως. Για τόν σκοπό αυτό διαιρέσαμε τήν έργασία σέ δύο μέρη. Στό πρώτο μέρος παρουσιάζονται οί διάφορες θεωρητικές απόψεις πάνω στό πρόβλημα και στην συνέχεια, σέ ένα δεύτερο μέρος, έπιχειρείται μιá έμπειρική διερεύνηση τής σχέσεως αυτής με τήν προσφυγή στην οικονομική πραγματικότητα είκοσι έννέα αναπτυσσομένων χωρών.

II. Προσπάθειες θεωρητικής προσεγγίσεως του προβλήματος

Οί προσπάθειες των φορέων τής οικονομικής πολιτικής να άμβλύνουν κατά τό δυνατό τις διακυμάνσεις τής οικονομικής δραστηριότητας δέν άποτελούν άυτοσκοπό. Άπεναντίας μάλιστα, ή επιδίωξη αυτού του στόχου έχει θετικά άποτελέσματα και στην έκπλήρωση άλλων στόχων τής οικονομικής πολιτικής, όπως π.χ. είναι ή έπίτευξη ενός ίκανοποιητικού ρυθμού ανάπτυξεως.

Οί σχέσεις μεταξύ του στόχου τής οικονομικής σταθεροποιήσεως και του στόχου τής οικονομικής ανάπτυξεως θα πρέπει κατ' άρχήν να έρευνηθούν με βάση μιá έμπειρικά έλεγμένη θεωρία, επειδή δέν είναι δυνατό να γνωρίζει κανείς a priori, άν συμπεριφέρονται άρμονικά μεταξύ τους ή άν συγκρούονται. Κατά καιρούς έχουν γίνει όρισμένες προσπάθειες για συσχετισμό τής οικονομικής συγκυρίας με τήν οικονομική ανάπτυξη μέσω ενός συνδυασμού του έπιταχυντή με τόν πολλαπλασιαστή και με τήν πρόσθετη χρησιμοποίηση ενός μεταβλητού, αλλά έξωγενώς όριζομένου άρίστου ανάπτυξεως, που τό συνέδεσαν με μιá μεταβλητή τάσεως (trend)¹. Τα ύποδείγματα αυτά δέν είναι δυνατό να τα δεχθούμε πάντοτε ως θεωρίες που έρμηνεύουν τήν πραγματικότητα για τόν λόγο ότι δέν κατόρθωσαν να μās έφοδιάσουν με μιá κάποια βασική ύπόθεση για τήν σχέση μεταξύ τής οικονομικής συγκυρίας και τής ανάπτυξεως. Η μόνη πληροφορία που μās δίνουν είναι ότι κατά τήν διάρκεια τής οικονομικής διαδικασίας είναι δυνατό να παρουσιασθούν διακυμάνσεις με ή χωρίς ανάπτυξη και, αντίθετα, ανάπτυξη με ή χωρίς διακυμάνσεις². Τό μεγάλο όμως μειονέκτημα στην κατασκευή των ύποδειγμάτων αυτών βρίσκεται στό γεγονός ότι ή θεωρία των οικονομικών διακυμάνσεων διατυπώνεται χωριστά άπό τόν προσδιορισμό τής μεταβλητής τάσεως³.

1. Βλ. τήν συμβολή του Smithies, A., *Economic Fluctuations and Growth*, στην έκδοση των R.A. Gordon και L.R. Klein, *Readings in Business Cycles*, London 1966, σελ. 39 έπ., όπως και τήν συμβολή του Minsky, H.P. *A Linear Model of Cyclical Growth*, σελ. 79 έπ., ίδιας τής εκδόσεως.

2) Βλ. Smithies, A., *Economic*, σελ. 78.

3) Μιá άξιόλογη κριτική παρουσίαση των ύποδειγμάτων αυτών έγινε άπό τόν Kromphardt, J. στό βιβλίο του *Wachstum und Konjunktur, Grundlagen ihrer theoretischen Analyse und wirtschaftspolitischen Steuerung*, Goettingen 1972, σελ. 217 έπ.

Τὰ ὑποδείγματα αὐτά, συνεπῶς, δὲν παρέχουν τὴν εὐχέρεια γιὰ ἐρμηνεία τῶν σχέσεων μεταξύ ἀναπτύξεως καὶ οἰκονομικῶν διακυμάνσεων.

Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ θὰ πρέπει νὰ ἀναζητηθεῖ μιὰ θεωρία, ἡ ὁποία νὰ εἶναι σὲ θέση νὰ δώσει ἀπάντηση στὸ συγκεκριμένο ἐρώτημα τῆς συσχέτισεως τῶν δύο στόχων. Οἱ ὑποστηρικτὲς μιᾶς θετικῆς συσχέτισεως τῶν δύο στόχων, μεταξύ τῶν ὁποίων συγκαταλέγονται καὶ τὰ Ἑνωμένα Ἔθνη, ὅπως καὶ διάφοροι ἄλλοι διεθνεῖς ὀργανισμοί, ἡ Διεθνὴς Τράπεζα κλπ., γιὰ τὴν θεμελίωση τοῦ ἰσχυρισμοῦ τῶν ἐπικαλοῦνται τὸ γεγονός ὅτι δὲν ἐμφανίζονται ἀρνητικὲς μεταβολὲς στὸ ἐθνικὸ εἰσόδημα. Γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτὸ ξεκινοῦν ἀπὸ τὴν ὑπόθεση ὅτι ἡ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη καὶ ἡ οἰκονομικὴ σταθερότης ἐπηρεάζονται ἀπὸ διαφορετικοὺς παράγοντες. Συνεπῶς, εἶναι δυνατὸ νὰ ἐξουδετερώσει κανεὶς τὶς δυνάμεις οἱ ὁποῖες ἐπιδρῶν στὴν οἰκονομικὴ σταθερότητα χωρὶς ὅμως αὐτὸ νὰ ἔχει καὶ ἐπιπτώσεις στὴν διαδικασία ἀναπτύξεως. Ἀπεναντίας μάλιστα, ὅπως ἰσχυρίζονται, ἡ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη στὴν περίπτωσι αὐτὴ ὑποβοηθεῖται, ἐπειδὴ δὲν ἐμφανίζονται ἀρνητικὲς μεταβολὲς στὸ εἰσόδημα. Στὴν ὑπόθεσι ὅμως αὐτὴ δὲν θὰ πρέπει νὰ δώσει κανεὶς ταυτολογικὸ χαρακτήρα. Εἶναι δυνατὸ, μετὰ ἀπὸ μιὰ περίοδο ὑφέσεως, ἡ ὁποία ὀδήγησε σὲ ἀρνητικὲς μεταβολὲς τοῦ ρυθμοῦ ἀναπτύξεως, νὰ ἀκολουθήσει μιὰ οἰκονομικὴ ἔξαρσι, ἡ ὁποία νὰ ὑπερκαλύψει τὴν μείωσι πού σημειώθηκε στὸν ρυθμὸ ἀναπτύξεως, καὶ μακροπρόθεσμα νὰ ὀδηγήσει σὲ ἕνα καλύτερο ἀποτέλεσμα, ἀπὸ ὅ,τι στὴν περίπτωσι τῆς σταθερότητος τῆς οἰκονομικῆς συγκυρίας. Συνεπῶς ἡ ὑπαρξι τῆς ἀντιθέσεως αὐτῆς καθιστᾶ ἀναγκαία τὴν ἀπόδειξι τῆς ὀρθότητος τοῦ ἰσχυρισμοῦ ὅτι ὑπάρχει μιὰ θετικὴ συνάρτησι μετὰξὺ οἰκονομικῆς σταθερότητος καὶ οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως.

Μιὰ πρώτη ὀμάδα ὑποθέσεων, με τὴν ὁποία ἐπιχειρεῖται ἡ ταυτόχρονη ἐρμηνεία τῶν οἰκονομικῶν διακυμάνσεων καὶ τῆς ἀναπτύξεως, ἀναχωρεῖ ἀπὸ τὴν ὀργάνωσι τοῦ καπιταλιστικοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος. Ἔτσι, ἀναφέρει ὁ Marx¹ ἡ ὄθησι πού δίνεται στὴν καπιταλιστικὴ οἰκονομία, — ἡ ὁποία δικαιολογεῖται ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία γιὰ δημιουργία κερδῶν καὶ ἀπὸ τὴν πίεσι τοῦ ἀνταγωνισμοῦ, καὶ ἡ ὁποία ὄθησι ἐκφράζεται με τὴν συσσώρευσι τοῦ κεφαλαίου, — δημιουργεῖ ταυτόχρονα καὶ τὶς οἰκονομικὲς διακυμάνσεις, καθὼς θέτει καὶ σὲ κίνησι τὴν διαδικασίαν ἀναπτύξεως.

Τὸν ἴδιο δρόμο ἀκολουθεῖ καὶ ὁ Schumpeter, ὁ ὁποῖος, τελειοποιώντας ὀρισμένους ἀπὸ τὶς ὑποθέσεις τοῦ Marx, δέχεται ὅτι ὑπάρχει στενὴ σχέση μετὰξὺ ἐπενδυτικῆς δραστηριότητος, ἀναπτύξεως καὶ οἰκονομικῶν διακυμάνσεων. Κατὰ τὴν μελέτη τῆς ὀργανώσεως τοῦ καπιταλιστικοῦ συστήματος, ὁ Schumpeter ἀναπτύσσει τὴν γνωστὴ του θεωρία τοῦ «δυναμικοῦ ἐπιχειρηματία», ὁ ὁποῖος προβαίνει στὴν πραγματοποιήσι αὐτόνομων ἐπενδύσεων, οἱ ὁποῖες θέτουν σὲ

1) Βλ. Marx, K., Das Kapital, Τόμ. II, Berlin 1965, σελ. 268 ἐπ. Ὁ Marx ἀναπτύσσει ἐδῶ τὴν θεωρία του τῆς κρίσεως (Krisentheorie), ἡ ὁποία βασίζεται πάνω στις οἰκονομικὲς διακυμάνσεις καὶ ἰδιαίτερα στις οἰκονομικὲς κρίσεις τοῦ καπιταλιστικοῦ συστήματος.

κίνηση την διαδικασία ανάπτυξεως και προκαλούν και τις εμφανιζόμενες οικονομικές διακυμάνσεις. Με τις αυτόνομες επενδύσεις των δυναμικών επιχειρηματιών αρχίζει ή διαδικασία των καινοτομιών «Innovation Process», την οποία μιμούνται και άλλοι λιγότερο τολμηροί επιχειρηματίες, οί όποιοι, κατ' αυτόν τον τρόπο, βοηθούν στην εδραίωση των καινοτομιών στην αγορά. Η σωρευτική αυτή διαδικασία, πού προκάλεσαν οί καινοτομίες, χαλαρώνει κάποτε, με αποτέλεσμα την πτώση τής οικονομικής δραστηριότητας. Στο σημείο αυτό νέες καινοτομίες δίνουν μιὰ νέα ώθηση στην διαδικασία καινοτομιών, οί όποιες, τώρα φυσικά, κινούνται σε υψηλότερα επίπεδα¹.

Στην θεωρία του Schumpeter διακρίνουμε δύο βασικά χαρακτηριστικά: Πρώτον, ότι ή ανάπτυξη έρχεται κατὰ περιόδους και όχι σε συνεχή ροή. Και τουτο, γιατί οί καινοτομίες εμφανίζονται όλες μαζί, κατὰ ομάδες, και δέν μοιράζονται στον χρόνο. Και δεύτερον, ότι ό οικονομικός κύκλος δέν χαρακτηρίζεται από την υπέρβαση ή από την ύστερηση απέναντι σε μιὰ σταθερή κατάσταση, αλλά από την ίδια την οικονομική ανάπτυξη.

Φυσικά, υπάρχουν όρισμένες άμφιβολίες, αν τὰ αποτελέσματα τής έρευνας του Schumpeter είναι δυνατό να έχουν ισχύ χωρίς περιορισμούς για τις σημερινές αναπτυσσόμενες χώρες, δεδομένου ότι ή έρευνα αυτή αναφέρεται κυρίως στα προβλήματα τής ανάπτυξεως των σημερινών βιομηχανικών χωρών². Οί περιορισμοί αυτοί αναφέρονται κυρίως στα εμπόδια τὰ όποια ύφίστανται στις περισσότερες αναπτυσσόμενες χώρες για την ανάπτυξη πρωτοβουλιών από μέρους του δυναμικού επιχειρηματία. Έτσι, ό προγραμματισμός τής οικονομικής ανάπτυξεως, ή προοδευτική φορολογία σε σχέση με τὸ προσδοκώμενο κέρδος, οί πρωτοβουλίες του κράτους στον επιχειρηματικό τομέα, είναι μερικά από τὰ στοιχεία που έμποδίζουν τον δυναμικό επιχειρηματία, να αναπτύξει έντονη επενδυτική δραστηριότητα. Έξάλλου, ή άνυπαρξία σε πολλές χώρες ενός καλά οργανωμένου τραπεζικού συστήματος αναγκάζει τον δυναμικό επιχειρηματία να προσφεύγει (για την χρηματοδότηση των έργων του) στο κράτος, πράγμα που έχει ως συνέπεια ότι για την εκτέλεση ή όχι ενός έργου δέν αποφασίζει τελικά ό δυναμικός επιχειρηματίας, αλλά κάποιος δημόσιος υπάλληλος³.

Παρ' όλα όμως αυτά τὰ εμπόδια δέν μπορεί κανείς να ισχυρισθεί ότι ό τύπος αυτός του επιχειρηματία δέν εμφανίζεται στις αναπτυσσόμενες χώρες. Η ύπαρξη

1) Βλ. B o n n e, A., Towards a Theory of Implanted Development in Underdeveloped Countries, εις K y k l o s, IX (1956), σελ. 10 έπ. και R i m m e r, D., S h u m p e t e r and the Underdeveloped Countries, εις: The Quartely Journal of Economics, LXXV (1961), σελ. 450 έπ.

2) Βλ. S c h u m p e t e r, J., Kapitalismus, Sozialismus und Demokratie, Muenchen 1950, σελ. 137 έπ., και του ίδιου The Analysis of Economic Change, εις: Business Fluctuations, Growth, and Economic Stabilization: A Reader (έκδ. J.J. Clark και M. Cohen), New York 1963, σελ. 51.

3) Βλέπε τις ενδιαφέρουσες άπόψεις του L a u m a s, P.S., S c h u m p e t e r's Theory of Economic Development and Underdeveloped Countries, εις: The Quarterly Journal of Economics, LXXI (1962), σελ. 657 έπ.

του δυναμικού επιχειρηματία και στις χώρες αυτές διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην οικονομική ανάπτυξη. Οί σωρευτικές όμως διαδικασίες, οί οποίες προκαλούνται από τις αυτόνομες επενδύσεις, θα πρέπει να ελέγχονται με μέτρα αντικυκλικής πολιτικής, για να αποφευχθούν έτσι αρνητικές εξελίξεις. Τέτοιου είδους καταστάσεις μπορούν να δημιουργηθούν με την πραγματοποίηση άστοχων επενδύσεων, οί οποίες έχουν ως αποτέλεσμα την σπατάλη σπανιζόντων παραγωγικών πόρων, και πολλές φορές και την μείωση τής παραγωγής.

Συνεπώς, αν δεχθεί κανείς την θεωρία του Schumpeter, ή οικονομική σταθερότης δεν συνεπάγεται την υποχρεωτική εμφάνιση μικροτέρων ρυθμών ανάπτυξεως.

Μιά άλλη ομάδα υποθέσεων, με την όποία γίνεται προσπάθεια για ταυτόχρονη έρμηνεία των οικονομικών διακυμάνσεων και τής οικονομικής ανάπτυξεως, βασίζεται στις μεταβολές διάφορων μεγεθών τής οικονομίας οί οποίες πιστεύεται ότι συμβάλλουν στην οικονομική ανάπτυξη. Έτσι ό Kafka ξεκινά από την υπόθεση ότι οί λεγόμενες «αντίστροφες ώθήσεις» (Adverse Shocks)¹, όπως π.χ. ή μείωση των εξαγωγών των αναπτυσσομένων χωρών, ή όποία προήλθε για παράδειγμα από κάποια οικονομική κρίση των αναπτυγμένων χωρών, αυξάνουν την άποταμίευση και την εργατικότητα των κατοίκων των αναπτυσσομένων χωρών και έκτός από αυτό, μέσω μιās επιδεινώσεως των όρων έμπορίου (Terms of Trade), επιβάλλουν την ανακατανομή του μειωμένου εισοδήματος προς όφελος τής μεταποιητικής βιομηχανίας και εις βάρος τής παραγωγής πρώτων ύλων, ή όποία έχει σαφώς έξαγωγικό προσανατολισμό. Ανάλογα τώρα με την μεταβολή στην διάρθρωση τής ζητήσεως θα επέλθει και μιιά αντίστοιχη μεταβολή στην δομή του παραγωγικού δυναμικού προς την κατεύθυνση μιās έντονότερης έκβιομηχανοποιήσεως. Συνεπώς, κατά τον Kafka, «Adverse Shocks» προκαλούν καταστάσεις άνισορροπίας, οί οποίες προάγουν την υπόθεση τής ανάπτυξεως.

Τά συμπεράσματα όμως του Kafka δεν μπορούν να έχουν ισχύ για τό σύνολο των αναπτυσσομένων χωρών, για τόν λόγο ότι ή έρευνά του περιορίζεται μόνο στις έμπειρίες όρισμένων λατινοαμερικανικών χωρών².

Κατά τόν ίδιο τρόπο προσπαθεί και ό Caine να παρουσιάσει τις διακυμάνσεις στον τομέα του έξαγωγικού έμπορίου ως προάγουσες την οικονομική ανάπτυξη. Στην αιτιολόγηση όμως του ισχυρισμού του ακολουθεί έναν άλλο δρόμο³.

1) Βλ. K a f k a, A., The Theoretical Interpretation of Latin American Economic Development, εις: (έκδ. H.S. Ellis και H.C. Wallich) Economic Development for Latin America, London 1962, σελ. 1-28.

2) Μερικές από τις λατινοαμερικανικές χώρες, όπως ή Βραζιλία, ή Κολομβία και τό Μεξικό, παρουσίασαν κατά την διάρκεια τής μεγάλης κρίσεως μετά από έντονα «Adverse Shocks» μιάν άλματώδη ανάπτυξη, ενώ ή Χιλή, παρά τά ισχυρά «Adverse Shocks» που δέχθηκε, δεν έχει να παρουσιάσει αξιόλογους ρυθμούς ανάπτυξεως. Βλ. K a f k a, A., όπ. άν., σελ. 9 έπ.

3) Βλ. C a i n e, S., Instability of Primary Product Prices — A Protest and a Proposal, εις: The Economic Journal. LXIV (1954), σελ. 612 έπ.

Ἐάν τὸ ἐθνικὸ εἰσόδημα, ἐξαιτίας τῆς ἀστάθειας τῶν ἐξαγωγῶν εἶναι μόνο περιοδικὰ ὑψηλό, τότε, κατὰ τὸν Caine, δημιουργοῦνται περισσότερα κέρδη στὸν ἐξαγωγικὸ τομέα τῆς οἰκονομίας. Καὶ ἐκτὸς ἀπὸ αὐτό, οἱ οἰκονομικὲς μονάδες ἀποταμιεύουν καὶ ἐπενδύουν περισσότερο ἀπὸ ὅ,τι στὴν περίπτωση κατὰ τὴν ὁποία τὸ εἰσόδημα ἐξελισσεται σταθερὰ καὶ κατανέμεται καὶ δικαιότερα.

Σ' αὐτὴ τὴν ὑπόθεση, παρατηροῦμε ὅτι κατ' ἀρχὴν δὲν εἶναι φανερό ἂν ὑπάρχει μιὰ κάποια σχέση μεταξὺ κατανομῆς τοῦ εἰσοδήματος καὶ οἰκονομικῶν διακυμάνσεων. Ὁ Caine ὑποθέτει (implicity), ὅπως φαίνεται, ὅτι ὑπάρχει μιὰ σχέση μεταξὺ ἀσταθοῦς οἰκονομικῆς ἐξελίξεως, πὺ προῆλθε ἀπὸ τὸν ἐξαγωγικὸ τομέα, καὶ τῆς ἄνισης κατανομῆς τοῦ εἰσοδήματος. Ἄν δεχθεῖ κανεὶς αὐτὴ τὴν ὑπόθεση ὡς ἀληθινή, τότε εἶναι ἴσως δυνατό νὰ ἔχουμε ἓνα ὑψηλότερο ποσοστὸ ἀποταμιεύσεως, ἂν βέβαια ὑποθέσει κανεὶς ὅτι τὰ ὑψηλὰ εἰσοδήματα ἀποταμιεύουν κατὰ μέσον ὄρο περισσότερο ἀπὸ ὅ,τι τὰ χαμηλά. Ἡ ἰσχὺς ὅμως αὐτῆς τῆς ὑποθέσεως εἶναι ἀμφίβολη γιὰ τὶς περισσότερες ὑπὸ ἀνάπτυξη χώρες, ἐπειδὴ οἱ δέκτες τῶν ὑψηλῶν εἰσοδημάτων ἐπιδιώκουν συχνὰ τὴν προσαρμογὴ τοῦ τρόπου ζωῆς τῶν πρὸς τὸν τρόπο ζωῆς τῶν ἀνάλογων κοινωνικῶν τάξεων τῶν ἀναπτυγμένων χωρῶν¹. Ἐξάλλου εἶναι ἐπίσης ἀμφίβολο ἂν τὸ εἰσόδημα αὐτό, καὶ στὴν περίπτωση πὺ ἔθὰ ἀποταμιευθεῖ, θὰ χρησιμοποιηθεῖ γιὰ τὴν πραγματοποίησιν ἐπενδύσεων, δεδομένου ὅτι σὲ πολλὰς ἀπὸ τὶς ἀναπτυσσόμενες χώρες ὑπάρχει ἀκόμη μιὰ φευδαρχικὴ τάξη, ἢ ὁποία ἀντιτίθεται σὲ κάθε εἶδους ἐπενδύσεις.

Τὸ ἄλλο ἐπιχείρημα τοῦ Caine, — τὸ ὁποῖο ἀναφέρεται σὲ μιὰ ἀμεσώτερη σχέση μεταξὺ ἀσταθείας πὺ προέρχεται ἀπὸ τὶς διακυμάνσεις τῶν ἐξαγωγῶν καὶ τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως, — ἔχει δεχθεῖ τὴν ἔντονη κριτικὴ τοῦ Wallich². Ἡ κριτικὴ αὐτὴ ἀναφέρεται στὰ ἀκόλουθα πέντε σημεῖα, τὰ ὁποῖα ἀφοροῦν κατὰ ἓνα μέρος καὶ τὴν θεωρίαν τοῦ Kafka:

1. Κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ οἰκονομικοῦ κύκλου μειώνονται ἢ ἀποταμιεύσονται καὶ ἡ ἐπένδυση, καὶ κατ' ἀρχὴν δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ ὑποθέσει κανεὶς ὅτι μακροπρόθεσμα θὰ πραγματοποιηθοῦν περισσότερες ἐπενδύσεις, ἀπὸ ὅ,τι στὴν περίπτωση μιᾶς σταθερᾶς ἐξελίξεως τῆς οἰκονομίας.

2. Στὸ στάδιο τῆς οἰκονομικῆς ἐξάρσεως (boom) ἐπικρατεῖ συνήθως πλήρης ἀπασχόληση. Εἶναι συνεπῶς δύσκολο νὰ ἐπενδύσει κανεὶς τὶς ὑψηλὰς ἀποταμιεύσεις πὺ προῆλθαν ἀπὸ τὰ αὐξημένα ἔσοδα ἀπὸ τὶς ἐξαγωγὰς.

3. Ἡ ἀστάθεια πὺ προέρχεται ἀπὸ τὶς διακυμάνσεις τῶν ἐξαγωγῶν δημιουργεῖ ἓναν ἐπιχειρηματικὸ χαρακτήρα, ὁ ὁποῖος θέτει ὡς κύριον στόχον τὴν κερδοσκοπία. Τὸ γεγονός αὐτὸ ἐμποδίζει τὴν ἀνάληψιν ἐπενδύσεων σὲ ἄλλους τομεῖς,

1) Ἡ ὑπόθεση αὐτὴ συνάγεται ἰδιαίτερα ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματα στὰ ὁποῖα καταλήγει ὁ J.S. Duesenberry στὴν θεωρίαν τοῦ τῆς καταναλώσεως, Βλ. *Income, Saving and the Theory of Consumer Behavior*. Cambridge 1949.

2) Βλ. Wallich, H.D., *Stabilization of Proceeds from Raw Material Exports*, εἰς: *Economic Development for Latin America* (ἐκδ. H.S. Ellis καὶ H.C. Wallich), London 1962, σελ. 347 ἔπ.

εκτός από τις επιχειρήσεις εξορύξεως πρώτων υλών, οι οποίες είναι καθαρά εξαγωγικές.

4. Ἡ γενικὴ ἀνασφάλεια, τὴν ὁποία προκαλεῖ ἡ μεγάλη ἐξάρτηση ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸ ἐμπόριο, ἀποτελεῖ μεγάλο μειονέκτημα γιὰ τὴν οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη.

5. Ἡ ἐνίσχυση τῆς ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας μέσω τῶν «Adverse Shocks» ἦταν ἴσως ἐπιθυμητὴ καὶ εἶχε τὰ σχετικὰ ἀποτελέσματα κατὰ τὴν δεκαετία τοῦ τριάντα. Σήμερα ὅμως πρέπει νὰ υποθέσει κανεὶς ὅτι καὶ χωρὶς αὐτὲς τὶς ὀπισθοδρομήσεις ὑπάρχει ἓνα μεγάλο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη.

Συμπερασματικά, μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι πολὺ ἀμφιβάλλουμε ἂν οἱ «Adverse Shocks» εἶναι σὲ θέση νὰ βοηθήσουν σήμερα στὴν οἰκονομικὴ ἐξέλιξη τῶν ὑπὸ ἀνάπτυξη χωρῶν, δεδομένου ὅτι οἱ υποθέσεις ποὺ περιέχει μιὰ τέτοια σχέση εἶναι ἀτελεῖς καὶ κατὰ ἓνα μέρος ἀμφίβολης ἰσχύος.

III. Ἐμπειρικὴ διερεύνηση

Τὸ πρῶτο ἐρώτημα, τὸ ὁποῖο τίθεται κατὰ τὴν διερεύνηση τῆς σχέσεως μεταξὺ οἰκονομικῶν διακυμάνσεων καὶ οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως, εἶναι ὁ προσδιορισμὸς τῆς ἔννοιας «οἰκονομικὲς διακυμάνσεις». Οἱ γνώμες στὴν σχετικὴ βιβλιογραφία¹ διχάζονται σὲ μεγάλο βαθμὸ, κυρίως στὰ κάτωθι ἐρωτήματα:

α) Ποιά πρέπει νὰ εἶναι ἡ χρονικὴ διάρκεια ἐνὸς κύκλου, γιὰ νὰ ληφθεῖ ὡς κύκλος;

β) Ποιῶν οἰκονομικῶν μεγεθῶν οἱ διακυμάνσεις θὰ πρέπει νὰ ἀποτελέσουν ἀντικείμενο ἐρεύνης;

γ) Πρέπει νὰ λαμβάνονται ὡς οἰκονομικὲς διακυμάνσεις μόνον οἱ ἐναλλαγὲς θετικῶν καὶ ἀρνητικῶν ρυθμῶν ἀναπτύξεως, ἢ καὶ οἱ διακυμάνσεις τῶν θετικῶν ρυθμῶν ἀναπτύξεως;

Στὴν ἐργασία μας αὐτὴ ἐπιλέξαμε μιὰ μορφή ὀρισμοῦ, ἡ ὁποία νομίζουμε πὼς ἐξυπηρετεῖ περισσότερο τὴν ἐρμηνεία τοῦ φαινομένου τῶν κυκλικῶν διακυμάνσεων. Ἔτσι, χρησιμοποιοῦμε τὸ συνολικὸ ἐθνικὸ προϊόν ὡς τὴν ἀποφασιστικὴ μεταβλητὴ, καὶ ὄχι τὶς μεταβολὲς τῆς βιομηχανικῆς παραγωγῆς. Ἀντικείμενο ἐρεύνης ἀποτελοῦν οἱ ἐτήσιες μεταβολὲς τοῦ ἀπόλυτου ὕψους τοῦ ἐθνικοῦ προϊόντος, ἐνῶ οἱ μεταβολὲς τῶν θετικῶν ρυθμῶν ἀναπτύξεως δὲν λαμβάνονται ὑπ' ὄψη. Ἡ ἐπιλογή αὐτὴ ἐξυπηρετεῖ καλύτερα, ἐπειδὴ ἔτσι μπορεῖ νὰ υποθέσει κανεὶς ὅτι τέτοιου εἴδους σημαντικὲς διακυμάνσεις θὰ συνοδεύονται καὶ μὲ ὅλα τὰ χαρακτηριστικὰ συμπτώματα ποὺ συνθέτουν μιὰν ὕφεση.

Ἐξάλλου, ἐπειδὴ οἱ περισσότερες ἀπὸ τὶς ἀναπτυσσόμενες χῶρες μαστίζον-

1) Βλ. Hansen, A.H., *Business Cycles and National Income*, New York 1951, σελ. 4 ἐπ. καὶ σελ. 18 ἐπ., Gordon, R.A., *Business Fluctuations*, New York 1961, σελ. 157 ἐπ., Schumpeter, J.A., *Business Cycles*, New York καὶ London 1939, σελ. 162 ἐπ., Reopke, W., *Die Konjunktur*, Jena 1922, σελ. 16 ἐπ.

ται από διαρκείς και έντονες πληθωριστικές πιέσεις, τις διακυμάνσεις αυτές είναι δυνατό να τις διαπιστώσουμε μόνον αν εξετάσουμε το πραγματικό εθνικό προϊόν. Οί μεταβολές στα επίπεδα των τιμών, εκτός από τα άλλα, αλλοιώνουν και την εικόνα της σχετικής εξέλιξης της οικονομίας.

Στην συνέχεια εξετάσθηκαν τα αίτια τα όποια προκάλεσαν τις διακυμάνσεις στο απόλυτο ύψος του εθνικού προϊόντος και διαπιστώθηκε αν αυτές προέρχονται από τις μεταβολές της βιομηχανικής ή της γεωργικής παραγωγής. Διακυμάνσεις οι όποιες προήλθαν από τις μεταβολές στην γεωργική παραγωγή ελήφθησαν υπ' όψη μόνο στην περίπτωση που συνοδεύονταν από μιὰ παράλληλη μεταβολή της βιομηχανικής παραγωγής. Όλες οι άλλες περιπτώσεις, οι όποιες χαρακτηρίζονται από πτώση της γεωργικής παραγωγής, — ή όποια είχε ως συνέπεια να μειωθεί το απόλυτο ύψος του εθνικού προϊόντος, — δέν έγιναν δεκτές ως διακυμάνσεις. Και τούτο, γιατί στόχος της εργασίας αυτής είναι ή διερεύνηση της σχέσεως μεταξύ των κυκλικών διακυμάνσεων και της οικονομικής ανάπτυξεως και ή χρησιμοποίηση των συμπερασμάτων της ως βάσεως για την λήψη σταθεροποιητικών μέτρων οικονομικής πολιτικής. Αυτό όμως αποκλείεται *Ex Definitione* για την περίπτωση της αγροτικής παραγωγής, ή όποια επηρεάζεται από παράγοντες, τα αίτια των όποιων δέν είναι δυνατό να εξουδετερωθούν με μέτρα σταθεροποιητικής πολιτικής. Για τόν ίδιο λόγο, στην έρευνα δέν ελήφθησαν ως διακυμάνσεις οι έντονες μεταβολές του απόλυτου μεγέθους του εθνικού προϊόντος, οι όποιες όφείλονται σε πολέμους, σε πολιτικές αναταραχές ή και σε φυσικές καταστροφές.

Όπως φαίνεται και από τους πίνακες I και II, στην έρευνα παίρνουν μέρος 29 αναπτυσσόμενες χώρες, οι όποιες κατ' αρχήν χωρίσθηκαν σε δύο ομάδες. Η πρώτη ομάδα περιλαμβάνει χώρες, των όποιων ή οικονομία δοκιμάσθηκε από μιάν ή από περισσότερες ύφέσεις κατά την τελευταία δεκαπενταετία, ενώ ή δεύτερη ομάδα αποτελείται από χώρες οι όποιες δέν έζησαν την εμπειρία αυτή.

Και για τις δύο ομάδες υπολογίσθηκε ό μέσος όρος του ρυθμού ανάπτυξεως κάθε χώρας για την δεκαπενταετία 1960 - 1975. Κατόπιν υπολογίσθηκε ό μέσος όρος του ρυθμού ανάπτυξεως του συνόλου των χωρών, επίσης και για τις δύο ομάδες. Οί τιμές που βρέθηκαν για τις δύο περιπτώσεις είναι: α) Μέσος όρος ρυθμού ανάπτυξεως χωρών με ύφεση 1960 - 1975: 3,90 %, μέσος όρος ρυθμού ανάπτυξεως χωρών χωρίς ύφεση 1960 - 1975: 6,35 %. Συνεπώς, οι τιμές που ελήφθησαν για τις δύο ομάδες διαφέρουν σημαντικά. Οί χώρες, στις όποιες σημειώθηκε μία ή περισσότερες ύφέσεις, παρουσιάζουν σαφώς χαμηλότερο ρυθμό ανάπτυξεως.

IV. Συμπεράσματα

Τα αποτελέσματα της εμπειρικής έρευνας φανεράνουν ότι, κατά την χρονική περίοδο που εξετάσαμε, οι έντονες κυκλικές διακυμάνσεις που σημειώθηκαν σε μερικές χώρες επηρέασαν δυσμενώς την παραγωγή τους και κατ' επέκταση την οικονομική τους ανάπτυξη. Η διαπίστωση αυτή μάς οδηγεί στο συμπέρασμα ότι

οί κυκλικές διακυμάνσεις δὲν συμπεριφέρονται, — κατὰ τὸ ἐρώτημα ποῦ θέσαμε, — οὐδέτερα πρὸς τὴν οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη¹. Γιὰ τὸν λόγον αὐτό, κατὰ τὴν ἄσκηση τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς, ἐπιβάλλεται νὰ λαμβάνονται μέτρα, ὥστε νὰ ἀποφεύγεται μία πτώση τοῦ ἀπόλυτου ὕψους τοῦ ἐθνικοῦ προϊόντος, πρᾶγμα ποῦ ἐξυπηρετεῖ ἄμεσα καὶ τὴν διαδικασίαν ἀναπτύξεως. Ἡ θετικὴ σχέση μεταξὺ οἰκονομικῆς σταθερότητος καὶ οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως ἐξυπηρετεῖ τὴν ἐφαρμογὴ αὐτῶν τῶν μέτρων.

1) Στὰ ἴδια περίπου συμπεράσματα καταλήγει καὶ ὁ Palomba, ὁ ὁποῖος σὲ μιαν ἐμπειρική διερεύνηση, στὴν ὁποία συμπεριέλαβε ἀναπτυγμένες καὶ ἀναπτυσσόμενες χῶρες, διαπιστώνει ὅτι γιὰ μὲν τὶς ἀναπτυγμένες χῶρες ὑπάρχει μία σημαντικὴ (significant) θετικὴ σχέση μεταξὺ μεγεθύνσεως καὶ οἰκονομικῆς σταθερότητος, γιὰ δὲ τὶς ἀναπτυσσόμενες χῶρες ὅτι ἡ σχέση εἶναι μὲν θετικὴ, ἀλλὰ ὄχι σημαντικὴ (insignificant). Palomba N.A., Stability and Real Economic Growth: An International Comparison, εἰς: *Ky k l o s* XXII (1969), σελ. 589 - 592.

ΠΙΝΑΚΑΣ Ι
ΜΕΣΟΣ ΟΡΟΣ ΡΥΘΜΟΥ ΑΝΑΠΤΥΞΕΩΣ ΧΩΡΩΝ ΜΕ ΥΦΕΣΗ
(Α.Ε.Π. σε σταθερές τιμές)

ΧΩΡΑ	ΠΕΡΙΟΔΟΣ	ΕΤΗ ΥΦΕΣΕΩΣ	Μ.Ο. ΡΥΘΜΟΥ ΑΝΑ- ΠΤΥΞΕΩΣ %
ΑΡΓΕΝΤΙΝΗ	1960 - 1975	1962,1963	4,17
ΜΠΟΥΡΜΑ	1962 - 1974	1964,1967,1973	2,30
ΚΥΠΡΟΣ	1965 - 1975	1962,1964	2,05
ΔΟΜΗΝΙΚΑΝΗ ΔΗΜ.	1960 - 1975	1961	6,23
ΑΙΓΥΠΤΟΣ	1964 - 1971	1966	3,53
ΓΚΟΥΓΑΝΑ	1960 - 1965	1963	1,50
ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ	1960 - 1974	1968	6,83
ΤΥΝΗΣΙΑ	1960 - 1974	1966,1967	5,91
ΖΑΜΠΙΑ	1960 - 1971	1962,1971	2,82
ΟΥΡΟΥΓΟΥΑΗ	1960 - 1975	1962,1963,1967, 1971,1972	3,70

ΠΗΓΗ: UN, Yearbook of National Accounts Statistics, 1970, 1976,
UN, Statistical Yearbook, 1970, 1976.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙ
ΜΕΣΟΣ ΟΡΟΣ ΡΥΘΜΟΥ ΑΝΑΠΤΥΞΕΩΣ ΧΩΡΩΝ ΧΩΡΙΣ ΥΦΕΣΗ
(Α.Ε.Π. σε σταθερές τιμές)

ΧΩΡΑ	ΠΕΡΙΟΔΟΣ	Μ.Ο. ΡΥΘΜΟΥ ΑΝΑΠΤΥΞΕΩΣ %
ΒΟΛΙΒΙΑ	1960 - 1974	5,91
ΒΡΑΖΙΛΙΑ	1965 - 1969	4,80
ΧΙΛΗ	1960 - 1975	2,67
ΚΟΛΟΜΒΙΑ	1960 - 1975	5,57
ΚΟΣΤΑ - ΡΙΚΑ	1966 - 1975	6,63
ΕΚΟΥΑΔΟΡ	1965 - 1975	8,05
ΕΛΛΑΣ	1960 - 1975	6,63
ΓΟΥΑΤΕΜΑΛΑ	1960 - 1975	5,73
ΠΕΡΣΙΑ	1960 - 1975	13,13
ΙΑΜΑΪΚΗ	1965 - 1970	5,30
ΝΙΚΑΡΑΓΟΥΑ	1960 - 1975	6,80
ΠΑΝΑΜΑΣ	1960 - 1975	6,93
ΠΑΡΑΓΟΥΑΗ	1960 - 1975	5,00
ΠΕΡΟΥ	1960 - 1975	5,37
ΦΙΛΙΠΠΙΝΕΣ	1960 - 1975	5,57
ΠΟΥΕΡΤΟ ΡΙΚΟ	1960 - 1975	5,90
ΙΣΠΑΝΙΑ	1960 - 1974	7,14
ΤΑΪΛΑΝΔΗ	1960 - 1975	7,67
ΒΕΝΕΖΟΥΕΛΑ	1960 - 1969	5,80

ΠΗΓΗ: UN, Yearbook of National Accounts Statistics. 1970 και 1976,
UN, Statistical Yearbook, 1970 και 1976.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- 1) Bonne, A., «Towards a Theory of Implanted Development in Underdeveloped Countries», *Kyklos* (1956).
- 2) Caine, S., «Instability of Primary Product Prices — a protest and a Proposal», *The Economic Journal* (1954).
- 3) Duesenberry, J.S., «Income, Saving and the Theory of Consumer Behavior», Cambridge 1949.
- 4) Duesenberry, J.S., «Business Cycles and Economic Growth», New York, Toronto, London 1958.
- 5) Gordon, R.A., «Business Fluctuations», New York 1961.
- 6) Hansen, A.H., «Business Cycles and National Income», New York 1951.
- 7) Laumas, P.S., «Schumpeter's Theory of Economic Development and Underdeveloped Countries», *The Quarterly Journal of Economics*, (1962).
- 8) Kafka, A., «The Theoretical Interpretation of Latin America Economic Development», in H.S. Ellis and H.C. Wallich (ed.), *Economic Development for Latin America*, London 1962.
- 9) Kromphardt, J., *Wachstum und Konjunktur. Grundlagen ihrer theoretischen Analyse und wirtschaftspolitischen Steuerung*, Goettingen 1972.
- 10) Marx, K., «Das Kapital», Vol. III, Berlin 1965.
- 11) Minsky, H.P., «A Linear Model of Cyclical Growth», in R. A. Gordon and L. R. Klein (ed.) *Readings in Business Cycles*, London 1966.
- 12) Palomba, N.A., «Stability and Real Economic Growth: An International Comparison», *Kyklos*, (1969).
- 13) Rimmer, D., «Schumpeter and the Underdeveloped Countries», *The Quarterly Journal of Economics*, (1961).
- 14) Roepke, W., «Die Konjunktur», Jena 1922.
- 15) Smithies, A., «Economic Fluctuations and Growth», in R.A. Gordon and L.R. Klein (ed.) *Readings in Business Cycles*, London 1966.
- 16) Schumpeter, J.A., «Business Cycles», Vol. I, New York and London 1939.
- 17) Schumpeter, J.A., «Kapitalismus, Sozialismus und Demokratie», Muenchen 1950.
- 18) Schumpeter, J.A., «The Analysis of Economic Change», in J.J. Clark and M. Cohen (ed.), *Business Fluctuations, Growth, and Economic Stabilization: A Reader*, New York 1963.
- 19) Wallich, H.C., «Stabilization of Proceeds from Raw Material Exports», in H.S. Ellis and H.C. Wallich (ed.), *Economic Development for Latin America*, London 1962.